

5. Podolynnyi A. M. (Ed.). (2001). *Ostannii haidamaka: Lehendy, perekazy, pryslivia ta prykazky pro Ustyma Karmaliuka* (V. Vovkodav, rec.). Vinnytsia: Kontynent-Prym.

6. Podolynnyi A. M. (Ed.). (2003). *Pravda ochi kole* (V. Vovkodav, rec.). Vinnytsia : Kontynent-Prym.

7. Podolynnyi A. M. (2015). *Anatolii Podolynnyi: Naukovets, literaturnyi krytyk, pysmennyk. Biobibliohrafichni pokazhchyk (do 75-richchia)*. Vinnytsia.

УДК 821.161.2'06-31.09

DOI <https://doi.org/10.31652/3041-1084-2025-6-05>

**Національно маркована складова концепту *grix* і *спокута*
у химерному романі «Марко Проклятий» Олекси Стороженка**

**The Nationally Marked Component of the Concept of Sin and Atonement
in Oleksa Storozhenko's Whimsical Novel *Marko the Accursed***

Пойда Оксана Андріївна,
*старший викладач кафедри української літератури
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
orcid.org/0000-0001-8249-1357
oksana.poida@vspu.edu.ua*

Анотація. У статті досліджено національно маркований компонент концепту *grixa* та *спокути* у химерному романі «Марко Проклятий» Олекси Стороженка – знаковому творі епохи романтизму.

Актуальність дослідження визначається необхідністю обґрунтування жанрової належності твору як химерного роману з елементами готики. Мета дослідження полягає в аналізі трансформації універсальних архетипів зла і покарання на основі українського фольклору та романтичної естетики.

Основні висновки дослідження доводять, що концепція гріха та спокути набуває національної специфіки через:

- природу гріха: Гріх Марка концептуалізується як руйнування священної віри предків (інцест, матеровбивство та братовбивство), що становить найвище табу в українському моральному кодексі;
- форму спокути (покаяння): покарання приймає унікальну фізичну, тілесну матеріалізацію – голови вбитих родичів у мішку. Це зображення виступає національно позначеним символом остаточності відплати та вічного тягара совісті;
- мотив вигнання: вічні мандрівки Марка тлумачаться як відмова Матері-Землі прийняти грішника, що уособлює собою найвищу кару в народній свідомості.

Отже, химерний роман «Марко Проклятий» Олекси Стороженка – це не просто ілюстрація до легенди, а глибока національно спрямована філософсько-етична притча про неминучу розплату за гріх, скоєний проти Роду.

Ключові слова: Олекса Стороженко, «Марко Проклятий», химерний роман, готична проза, гріх, спокута, покута, національна ознаменованість, концепт, міфопоетика, родова сакральність.

Abstract. This article explores the nationally marked component of the concept of *Sin and Atonement* in Olexa Storozhenko's chimeric novel «Marko the Accursed», a significant work of the Romantic era.

The relevance of the research result of substantiating the genre affiliation of the work as a whimsical novel with elements of Gothic. The aim is to analyze the transformation of universal archetypes of evil and punishment based on Ukrainian folklore and Romantic aesthetics.

The main findings of the study prove that the concept of Sin and Atonement acquires national specificity through:

- The Nature of Sin: Marko's sin is conceptualized as the destruction of ancestral sacredness (incest, matricide, and fratricide), which constitutes the highest taboo in the Ukrainian moral code.

– The Form of Atonement (Penance): The punishment takes a unique physical, corporal materialization – the heads of the murdered relatives in a sack. This image acts as a nationally marked symbol of the finality of retribution and the eternal burden of conscience.

– The Motive of Exile: Marko's eternal wandering is interpreted as the refusal of Mother Earth to accept the sinner, representing the ultimate punishment in the folk consciousness.

Thus, Olexa Storozhenko's chimeric novel «Marko the Accursed» is not merely an illustration of a legend but a profound nationally oriented philosophical and ethical parable about the inevitable retribution for a sin committed against the Ancestral Line.

Keywords: Olexa Storozhenko, «Marko the Accursed», chimeric novel, Gothic prose, Sin, Atonement, Penance, national markedness, concept, mythopoetics, ancestral sacredness.

Постановка проблеми. Серед одвічних тем, які хвилюють людство, одне з центральних місць посідає тема гріха і спокути. Вона досліджує найглибші аспекти людської природи, морального вибору, наслідків учинків та можливості духовного відродження. Безсумнівно, практично в культурі кожного народу порушуються питання праведного життя, гріха, покарання за нього, пошук шляхів спокути (покаяння), що, у свою чергу, стало мотивом значної кількості мистецьких творів та предметом дослідження науковців.

Безперечно, значну частку таких наукових праць, на які опираються вчені всього світу, складають теологічні, філософські та соціологічні дослідження. Літературознавчі ж напрацювання займають окрему нішу, увиразнюючись у цьому вимірі, оскільки стосуються, насамперед, особливостей національних культур та індивідуального переосмислення зазначеної проблеми окремими митцями.

Проблема *гріха* та *спокути* відображається в літературі різних епох та жанрів, закорінившись у фундаментальні тексти людства. У світовій літературі

вона часто втілюється в архетипах вічного грішника, проданої душі або фатальної провини.

М. Єгорченко зазначає, що «...справжня природа гріха, його сутність, і походження розкриваються, перш за все, через біблійну історію: гріх є ніби окремою реальністю для Святого Письма» [4, с. 24].

Так, у Біблії історія Адама і Єви та первородного гріха закладає основу для розуміння гріха як «порушення заповідей і закону Божого. «Грѣхъ (преступление закона). Грѣхъ есть беззаконіѣ. Онъ перешель къ чловѣку отъ діавола, прельстившаго Адама и Еву и склонившаго ихъ преступить заповѣдь Божию. От грѣха Адамова произошли проклятіе и смерть» [2, с. 177]. Тема покаяння і спокути є наскрізною у Новому Заповіті (наприклад, у притчі про блудного сина). «У Книзі Книг поняття гріховності (неправедності) скатегоризовано як беззаконня (1 Ів. 3:4) і конкретизовано в низці номінацій: «лихі думки, розпуста, крадіж, душоубство, перелюби, безстидство, завидющее око, богозневага, гордощі, безум» (Мр. 7: 21–22), «неправда, зажерливість, заздрість, убивство, суперечка» (Рим. 1: 29) [15, с. 79].

У античній трагедії не завжди використовується термін *grіx* у християнському розумінні, однак, герої, як-от Едіп у Софокла, вчиняють фатальні помилки (гріх гордині, порушення табу), за які вони та їхній рід несуть неминуче покарання (спокуту) через страждання.

Доба Середньовіччя та Відродження посилює релігійний і моральний аспекти: ієрархія гріхів, відповідна спокута, власне – це шлях душі від гріха до спасіння («Божественна комедія» Данте Аліг'єрі); злочин, що веде до неминучої розплати та внутрішнього краху, що є формою спокути через страждання (трагедії Вільяма Шекспіра).

У ХІХ столітті поглиблюються поняття психологізму та моралі. Романтизм і реалізм заглиблюються у внутрішній світ грішника, перетворюючи спокуту на глибокий психологічний процес («Червона літера» Натаніеля Готорна, «Знедолені» Віктора Гюго, «Портрет Доріана Грея» Оскара Уайльда тощо).

У творах української літератури також досліджувана проблема часто має потужний національно-фольклорний або соціально-історичний вимір, де гріх пов'язаний із порушенням родових зв'язків чи соціальною несправедливістю, до прикладу «Катерина» Т. Шевченка, «Страшна помста» М. Гоголя, «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика, «Лісова пісня» Лесі Українки, «Земля» Ольги Кобилянської та ін. Окремо у цьому переліку варто виділити химерний із елементами готики роман «Марко Проклятий» Олекси Сороженка.

Академічний тлумачний «Словник української мови» дає чітке визначення *гріха і спокути*: «ГРІХ а, чол. 1. Рел. Порушення релігійно-моральних догм, настанов і т. ін... 2. Поганий, непорядний вчинок; якийсь недолік, помилка, недогляд... 3. У знач. присудк. сл. Непорядно, недобре; недозволено» [12; 2, с. 171]. «СПОКУ́ТА, и, жін. Відбування покарання за вчинення злочину, провини і т. ін.; каяття» [12; 9, с. 564].

Тема *гріха і спокути* в літературі є універсальною і розкривається по-різному. Гріх може бути актом гордині, пристрасті, вбивства чи соціальної несправедливості. Спокута може набувати форми Божественного покарання, внутрішніх мук і каяття, соціального осуду та прийняття страждання, активного служіння та самопожертви, колективної трагедії тощо.

Концепт *гріх і спокута* у «Маркові Проклятому» О. Сороженка потребує дослідження крізь призму національного культурного коду, систему цінностей українців, їхнього осмислення природи зла та невідворотної розплати. У цьому розумінні досліджуваний химерний роман є одним із найглибших філософсько-етичних текстів української літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема *гріха і спокути* у полі зору багатьох науковців. Так, Л. Щербачук зазначає, що «концепт ГРІХ, одна з найважливіших констант християнської культури, морально-етичної сфери, постійно привертає увагу теологів (А. Августин, Ф. Аквінський, І. Златоуст та ін.), філософів (М. Бердяєв, С. Булгаков, М. Лоський, Ф. Ніцше, В. Соловйов, П. Флоренський та ін.), вітчизняних і зарубіжних лінгвістів (О. Ваховська,

А. Вежбицька, В. Гак, Н. Карижська, Н. Козіна, В. Кононенко, О. Семухіна, О. Янушкіна та ін.)» [16, с. 504].

У дослідженні В. Кононенко зазначено: «...в онтологічному аспекті гріх розглядається як релігійно-етична, етична й позаетична категорія; в ході семантичних процесів у неї розвинулось значення «нещастя», «біда»... В українській народній традиції простежується тенденція до оцінного перегляду категорії гріха у напрямі пом'якшення, зниження його загрози, виявлення конотацій спокути, прощення, милосердя щодо «грішників» [6, с. 143].

У літературознавстві привертають увагу праці П. Білоуса, Т. Вілкул, В. Владимирової, М. Єгорченко, Н. Ільїнської, Т. Ісаченко, І. Ісіченка, Н. Кириленко, Н. Колошук, Б. Криси, Н. Левченко, Ю. Пелешенка Л. Щербачук та ін. Варто згадати, що означеній проблемі було приурочено Міжнародну конференцію «Феномени каяття та спокути в історії та художній літературі», що пройшла на базі Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка в грудні 2021 року.

Що ж до досліджень роману «Марко Проклятий» Олекси Стороженка, то варто зауважити, що до певного часу він був «або обійдений увагою, або оцінений із позицій реалістичного канону, що і призвело до неповноти, а то й упередженості його літературознавчої рецепції» [10, с. 122–123], і лише наприкінці ХХ століття почали з'являтися праці, у яких здійснені спроби гідно оцінити твір, із позицій сучасного літературознавства. Серед останніх напрацювань варто назвати дослідження В. Балущка, Н. Ільїнської, М. Ільницького, Є. Нахліка, Х. Пастух, О. Пойди, В. Просалової, С. Решетуки, Д. Чика та ін.

Однак у цих працях проблема *гріха і спокути* не розглядається детально, оскільки науковці більше зосереджують увагу на опрацюванні джерел роману, жанрової специфіки твору, інтертекстуальних зв'язків тощо.

Досліджуючи архаїчні витоки образу Марка Проклятого, науковець В. Балущок стверджує, що «Нескінченність поневірянь Марка... сягає релігійно-міфологічних уявлень про те, що деякі люди є виключенням із загального закону

смертності й чекають на есхатологічну розв'язку (як, наприклад, Агасфер – Вічний Жид)» [1, с. 73].

Ведучи мову про «роман-експеримент», С. Решетуха зауважує, що покаєння для Марка Проклятого можливе «лише тоді, коли в його «кам'яне» серце потрапить, хоч на макове зернятко, жаль до ближнього, відбудеться зустріч із Богом. Любов, а не «жорстока справедливість» повинна здобути перемогу у складній боротьбі за волю» [14, с. 35–36].

Віра Просалова, розглядаючи роман «Марко Проклятий» Олексі Стороженка на тлі готичної традиції, висновкує, що «Оригінальність авторського задуму полягала в зображенні грішника, який став на шлях спокути та усвідомив необхідність знищення всіх лиходіїв, які завдають шкоди його народові» [10, с. 126].

Дослідження трансформацій культурних кодів як специфічних маркерів мотиву безсмертя у взаємодії з іншими етнокодами в готичному романі «Марко Проклятий» О. Стороженка здійснила Н. Ільїнська. Вона наголошує, що «гріх Марка Проклятого – це беззаконня і бунт проти Бога та його заповідей: не вбивай, шануй батька і матір, не чини перелюбу, не роби лиха ближньому – оцінюються автором із позицій християнської антропології, що є домінантою духовного коду українства. Безсмертя Марка як прокльон є наслідком його неправедної поведінки. Звідси – блукання та відхилення від заповіданого Богом шляху людини, етапами якого є народження – земне життя – смерть як перехід у Вічність, що веде за собою спокій і безсмертя душі, а не фізичного тіла» [5, с. 74].

Таким чином, означена тема є актуальною, оскільки є необхідність переосмислення жанрової приналежності твору та виявлення національно маркованих механізмів концептуалізації *гріха і спокути*, що дозволить прийти до висновку, що О. Стороженко не лише слідував фольклорній традиції, а й запропонував самобутній варіант вирішення проблеми зла.

Постановка завдання. Мета статті: дослідити національно марковану складову концепту *гріх і спокута* у химерному романі Олексі Стороженка «Марко Проклятий» шляхом аналізу трансформації універсальних архетипів на

ґрунті українського фольклору та естетики романтизму. Завдання, що логічно випливають із цього: охарактеризувати жанрову специфіку твору як зразка химерної прози в українському романтизмі, що поєднує реалістичні та готичні елементи, проаналізувати концептуальне наповнення поняття *гріха* як порушення родової сакральності (кровозмішення та вбивство кровних родичів), що є основою національної маркованості; розкрити національно марковану складову *спокути* через символізм фізичної покути та мотив неприйняття грішника рідною землею (як ключові елементи українського коду); здійснити порівняльний аналіз українського концепту *гріха і спокути* із загальноєвропейськими архетипами вічних грішників (Агасфера, Каїна) для виявлення специфіки національної маркованості.

Виклад основного матеріалу. Твір «Марко Проклятий» Олекси Стороженка виходить за межі простого етнографічного оповідання або реалістичної повісті. У сучасному літературознавстві ведеться дискусія щодо його жанру. Так, Є. Нахлік називає його «оригінальним експериментом фольклорно-міфологічного історичного роману, який полонить уяву читача незвичайними, барвисто змальованими сценами» [8, с. 142]. Твір трактують і як фантастичну (химерну) повість, і як готичний, і як роман-експеримент українського романтизму.

Насамперед зацентруємо увагу на тому, що роль фольклору у формуванні химерної прози Олекси Стороженка є ключовою, оскільки він не просто цитував народні перекази, а трансформував їх, створюючи унікальний жанровий синтез. Однак «не слід ототожнювати уснопоетичну інтерпретацію сюжету із авторським задумом, оскільки характер його реалізації у О. Стороженка, хоч і з притаманною фольклорним принципам моральною домінантою, має більший розмах із численними сюжетними розгалуженнями і різноплановими конфліктами, що розгортаються на українському національному ґрунті в конкретно-історичних умовах. Зібрані матеріали письменник трансформує відповідно до своїх художньо-ідейних завдань, фольклорна алегорія стає

засобом вираження моральних істин, перевірених досвідом усього людства» [9, с. 118–119].

Химерна проза, до якої належить «Марко Проклятий», базується на парадоксальному поєднанні народного світогляду з літературною естетикою. Фольклор тут виступає і як джерело сюжету, і як структуроутворюючий елемент. «Фольклорні тексти органічно фокусують естетично-духовні запити народу, його світоглядну систему уявлень про навколишній світ і, постійно взаємодіючи з авторськими художніми творами, впливають на них...» [2, с. 35].

У листі до одеського книговидавця Василя Білого від 13 грудня 1873 р. письменник повідомляє: «30 лет отыскивал я и собирал куски раздробленной легенды и кое-что собрал» [13; 4, с. 294]. Це – легендарні оповідання про Марка Багатого, численні варіанти яких побутують у фольклорі східнослов'янських народів, давня великодня драма «Слово о збуренню пекла», а також різновиди віршованого бурлескного твору літературного походження «Пекельний Марко». Виокремлюючи свого персонажа серед європейських вічних блукачів, автор свідомо заявляє про суто національну концепцію мандрівника-грішника, якого за гріхи не приймають ні земля, ні пекло: «Каждый народ имеет своего скитальца: французы – вечного жида Сантенера, испанцы – Мельмота, у немцев и англичан их так много, что не перечесть, у русских – Кашей Бессмертный, а у нас – Марко. И, кажется, наш-то Марко заткнет за пояс всех скитальцев» [13; 4, с. 294-295].

Письменник був добре обізнаний із українськими національними варіаціями «агасферівського» сюжету. «Для дослідження концепту й символу, зокрема біблійного, під час їх архетипного усвідомлення значущим є й етнонаціональний складник. Номінативним традиціям притаманні саме ті заповітні поняття, які прагнув зберегти кожен народ. Мова експлікує концепти, закріплюючи й маніфестуючи інформацію про позамовні об'єкти» [15, с. 79].

З погляду народної свідомості, вірувань та легенд поняття *гріх і спокута* (покута) набувають дуже конкретного, часто тілесного та містичного вираження, що відрізняється від суворого церковного чи філософського трактування. У

народній свідомості гріх (злочин) – це не лише порушення Божої заповіді, а й руйнування природного та родового ладу. Фольклор знає гріх як тотальний акт, що виводить людину за межі людського буття. У випадку Марка, народні легенди виокремлюють: гріх проти Роду, гріх проти сакрального, незмивність. Найтяжчими є злочини проти кровних зв'язків (братовбивство, кровозміщення, вбивство матері). Це викликає родове прокляття, яке є сильнішим за будь-який закон. Свідома зневага до святинь (богохульство) та бунт проти вищої сили, такий гріх сам притягує містичне покарання. Особливо тяжкий гріх є незмивним. Він не може бути виправлений покайням, а лише вічною покутою, що є, по суті, вічною карою.

У народній свідомості часто зло матеріалізується, перетворюючи моральні муки, на фізичне страждання та видимий символ: у фольклорі злочин не зникає; він залишає видимий слід на грішникові або місці злочину. Конкретна тілесна форма покарання, що відображає ідею: тягар сумління має бути відчутний (голови в торбі). Це найяскравіша національна маркованість покути. Вічна жорстокість (щосуботнє вмирання і воскресіння Марка) – це фольклорний прийом, що символізує неможливість завершення кари. Смерть, як природний акт, відмовляється прийняти його душу, змушуючи циклічно повторювати муки.

Фольклорне покарання майже завжди пов'язане із відчуженням від Роду, громади і природи та відсутність спокою. У народних віруваннях Мати-Земля має душу і моральну функцію. Якщо гріх надто великий (як вбивство матері), земля відмовляється прийняти грішника, відкидаючи його тіло. Це – найстрашніше вигнання з родового простору. Вічне блукання (як у народній легенді про Агасфера, але на українському ґрунті) є символом того, що душа не може знайти спокою, поки не змиє гріх, що у випадку Марка неможливо.

Саме цей синтез містики, тілесності та морального абсолютизму, притаманний фольклору, дозволив О. Стороженку створити химерний роман, де концепт *гріха і спокути* є настільки потужним і жахливим.

Насамперед, саме з усної народної творчості Олекса Стороженко почерпнув міфологічну основу для найголовніших – нереальних елементів роману:

- архетип грішника: народні легенди про козака-розбійника, який проклятий за страшні гріхи (братовбивство, богохульство), стали основою образу Марка. Це дозволило О. Стороженку перетворити універсальних Каїна та Агасфера на український національний варіант.

- мотив вічної кари: з фольклору взято ідею безсмертя як прокляття та неможливості грішника знайти спокій у землі. Це забезпечило сюжету необхідний елемент фаталізму.

- символіка покарання: мотив відрубаних голів матері і сестри у торбі є прямим, хоча й посиленним, запозиченням із народних переказів, що стосуються тілесної матеріалізації гріха.

О. Стороженко вміло послуговується фольклорними прийомами та світоглядними установками, які є механізмом, що створює ефект химерності (поєднання несумісного):

- стирання меж: у народному світогляді реальне і містичне існують одночасно. Митець використовує цю особливість, щоб зрівняти в правах етнографічні описи (оповідацька рамка) з абсолютною фантастикою (щосуботнє воскресіння Марка). Це забезпечує правдоподібність нереального.

- мова та стилізація: автор зберігає народну мову та специфічну манеру оповіді (звертання, гумористичні вставки, прислів'я), що робить фантастичний сюжет автентичним та зрозумілим для українського читача.

- логіка міфу: у химерній прозі події відбуваються не за законами фізики, а за логікою міфу: якщо людина чинить зло проти Роду, вона мусить бути проклята, і це прокляття матиме видиме, фізичне форму.

Через фольклорні елементи О. Стороженко вводить національно марковану складову:

- народний моральний кодекс: фольклор є носієм етичних цінностей (сакральність Роду, святість Матері-Землі). Навіть у химерній прозі чітко

прочитується моральне застереження про те, що бунт проти цих національних цінностей веде до катастрофи.

- національна специфіка кари: народні вірування, що земля відмовляється приймати грішника, перетворюють універсальне вигнання на український варіант прокляття – відторгнення рідним простором.

Таким чином, фольклорне підґрунтя в романі «Марко Проклятий» О. Стороженка – це не фонові декорація, а фундамент, на якому базується вся концептуальна рамка роману, перетворюючи його на глибоку національно орієнтовану притчу у формі химерної прози, ознаки якої проявляються в синтезі несумісного:

- стирання меж між реальним (козацький побут, історичні натяки, оповідацька рамка) та фантастичним (вічне прокляття, фізичні муки, щосуботнє воскресіння),
- міфологізація дійсності: народні перекази про Марка стають художньою основою, де події відбуваються не за логікою реальності, а міфу.

Готичний вимір роману забезпечується атмосферою фаталізму, таємниці та жаху:

- мотив прокляття та надприродної кари,
- образи моторошного та тілесного жаху (голови в торбі, сцена стражденного вмирання Марка),
- герой-вигнанець, який бунтує проти вищих сил.

Використання елементів готики дає змогу О. Стороженкові успішно інтегрувати концепт:

- фантастична рамка дозволяє концепту гріха (який призводить до нереального покарання) залишатися достовірним у контексті тексту,
- химерна форма підкреслює, що Марко – це не просто історична постать, а архетип, що втілює філософську проблему зла та його вічних наслідків.

Таким чином, концепт *grīx i spokoŭta* у «Маркові Проклятому» функціонує як національний культурний код, який формує систему цінностей, пояснює природу зла та його невідворотну розплату, закорінену в українському міфі про

родову сакральність. «Для дослідження концепту й символу, зокрема біблійного, під час їх архетипного усвідомлення значущим є й етнонаціональний складник. Номінативним традиціям притаманні саме ті заповітні поняття, які прагнуть зберегти кожен народ. Мова експлікує концепти, закріплюючи й маніфестуючи інформацію про позамовні об'єкти» [15, с. 79].

Важливо, що концепт *griх і спокута* розглядається не лише як теологічний термін, етична категорія, а як національно-культурний конструкт, що відображає систему цінностей та страхів української спільноти. О. Стороженко свідомо наповнює універсальні поняття національно маркованим змістом. У цьому контексті концепт – це ментальна одиниця, що відображає знання, цінності та світогляд, притаманні певній національній культурі.

Концепт *griх і спокута* у «Маркові Проклятому» О. Стороженка виступає як національно маркований культурний код, який має дві основні функції:

- накопичувальна функція: акумулює вірування, заборони та народні уявлення про найвище зло (як-от вбивство родичів) та найстрашнішу кару (прокляття батьком-небіжчиком, вигнання із Роду та Землі-матері), що є специфічними для українського фольклору,
- регулятивна функція: концепт слугує моделлю поведінки та моральним індикатором. Він демонструє, що вихід за межі родового, морального та сакрального коду призводить до тотального знищення особистості та її зв'язку зі світом.

Своєрідну функцію у романі виконує наративна рамка. Наявність оповідача – Павла Кобзи, який слухає розповідь Марка, – є ключовим прийомом легітимізації фантастичного концепту. Введення свідка з реального світу робить нереальне прокляття достовірним для читача.

У романі *griх* концептуалізується не як помилка чи провина, а як катастрофа (порушення родової сакральності), що виводить людину за межі людського буття. «У парі з покаранням і прощенням вина – засіб відновлення нормального, звичного порядку. Але ж не кожне страждання і спокутування вини може бути передумовою духовного, морального оновлення особи. Остання тоді

відроджується, коли вина, її міра не виходять за установлені суспільством межі» [11, с. 445]. Як наслідок, *спокута* перетворюється на вічне покарання (*покуту*), а не на можливість прощення. Тому Марко приречений на вічне блукання-страждання із непомірно важкою торбою. Спокута концептуалізується як невідворотна, фізично відчутна розплата, що відображає народне уявлення про справедливість.

Варто співставити архетипне значення і національно марковану складову *гріха* (у романі «Марко Проклятий» О. Стороженка). З цією метою послугуємось таблицею 1.

Таблиця 1.

Категорія гріха	Архетипне значення	Національно маркована складова гріха (у контексті роману «Марко Проклятий»)
Первородний/родовий гріх	Вбивство (як у Каїна), гординя, порушення закону.	Зачаття Марка на війні, вигодовування кров'ю пташенят. Порушення сакральності Роду: кровозмішення та вбивство матері й сестри. Це найтяжче табу в українській культурі, що руйнує не лише особу, а й мікрокосм сім'ї.
Гріх богохульства	Зневага до божественного, відмова від покаяння (як у Агасфера чи Дон Жуана)	Бунт проти Матері-Землі: Гріх спрямований не лише проти Неба, а й проти Землі-Годувальниці/Матері. Злочин є настільки тотальним, що він відлучає грішника від рідного простору.
Форма вираження гріха	Духовне падіння, моральна деградація.	Надмірність і насильство: гріх реалізований як активний, свідомий, надмірний бунт і фізична жорстокість. Марко є не пасивно проклятим, а творцем власного жаху.
Наслідок гріха	Втрата благодаті, вигнання з суспільства.	Неможливість смерті: гріх виключає Марка з природного циклу життя, прирікаючи його на безсмертя як форму вічної кари. Це свідчить про відмову землі прийняти його тіло.

Спокута у художній літературі – це глибока психологічна тема каяття, визнання провини та пошуку прощення за скоєний вчинок, що часто стає центральним мотивом долі героя. «Отже, спокута є своєрідним шляхом, що приводить, а точніше – піднімає людину до Бога. Як за часів першого гріхопадіння людина духовно занепала, відпала від Бога, так через покуту вона вивищується, наближаючись до небесної слави. Ця метафора підйому близька до

неоплатоністичного сприйняття відновленого зв'язку з Богом як повернення до первісної цілісності, зворотної висхідної еманції до божественного Абсолюту» [7, с. 151].

Порівняно із поняттям *grіx, спокута* в О. Стороженка є ще більш національно маркованою (див. таблицю 2).

Таблиця 2.

Категорія спокути	Архетипне значення	Національно маркована складова спокути (у контексті роману «Марко Проклятий»)
Форма кари	Духовні муки (Фауст), неможливість смерті (Вічний Жид), філософський тягар знання	Фізична, тілесна незворотність: спокута є видимою і жахливою. Карою є не лише духовні муки, а й нелюдська фізична витривалість та приреченість
Символ спокути	Напис на лобі, «печатка» (Каїн), корабель-привид (Летючий Голландець)	Голови в торбі. Це унікальний натуралістичний національно-специфічний символ. Торба – це фізичний тягар гріха, голови – постійне матеріалізоване нагадування про знищення Роду.
Мета кари	Нагадування людству про Божий суд, шанс на спокуту	Вічне вигнання з Роду і рідного краю. Мета – неможливість бути прийнятим землею та народом. Щотижневе вмирання та воскресіння – відмова природи включити Марка в цикл смерті.
Простір спокути	Світовий океан, безлюдні простори	Рідний край: Марко блукає українськими степами, шляхами, залишаючись на рідній землі, яка його не приймає. Це ще більше підсилює трагізм: він – чужий серед своїх.

На відміну від західноєвропейського акценту на психологічних муках, українська концепція вимагає фізичного прояву покарання. Марко носить свій гріх на собі у буквальному сенсі. Образ «голів у торбі» є культурним ключовим кодом. Торба символізує тягар гріхів, а голови убитих ним матері і сестри – постійне, незмивне, національно-специфічне нагадування про руйнування роду.

Марко приречений на вічне блукання, а його тіло не приймає земля. Це найтяжче покарання в українському культурному коді, де земля (як мати) є останнім прихистком.

Пам'ятаючи фольклорний варіант про те, що Марко «спасення зодбав», визволяючи з пекла тих козаків, «котрі спасенія у Господа зодбали тим, що

покаяніє вчинили», автор не переносить автоматично цю ситуацію в текст роману. Однак шукає для свого героя шляхи спокутування неспокутуваного: важкезна торба з відрізними головами в рідкісні миті здається легшою. Його герой не спускається до пекла, а допомагає живим козакам. І це відбувається тоді, коли Марко стає на підмогу козакам під час національно-визвольної боротьби:

«— А що, Марку, — спитав Кобза, — чи полегшала твоя гаспидська торба хоч трохи?

— Здається, трохи полегшала, — одказав Марко, — бачу, мені вас жаль стало; вона у мене така, що тільки до кого хоч трохи озветься серце жалем, то вона зараз і полегшає.

— Нехай вона тобі зовсім полегшає за те, що нас вирятував [13; 2, с. 247].

О. Стороженко-романтик недаремно вводить саме цю сцену в твір, оскільки для нього козацтво було «зразком, який старалися наслідувати» [3, с. 21], оскільки воно було оплотом захисту рідної землі. Ідеалізує запорожців письменник і в інших творах, зокрема у «Закоханому чорті»: «...Нема найчистішої душі, як у тих гаспидових синів; вони живуть по писанію: не водяться з жінками, б'ються з бусурманом і боронять віру православну...» [13, с. 160]. Таким чином, митець не лише утверджує, що захист рідної землі від ворога є священним обов'язком, а й без дидактизму дає зрозуміти власне філософське бачення проблеми гріх/спокута — лише через милосердя, служіння рідному народу, порятунк козаків (людей «найчистішої душі»), захист рідної землі його герой може отримати шанс на спокуту.

Висновки. Отже, химерний роман «Марко Проклятий» Олекси Стороженка є не просто олітературненням народної легенди, а глибоким філософсько-етичним текстом, де універсальний концепт *гріха і спокути* набуває виразної національно маркованої складової.

Жанровий синкретизм (синтез фольклору, реалізму та містики) химерного роману з потужними готичними елементами дозволив О. Стороженку створити оригінальне художнє полотно, у якому гріх концептуалізується як тотальна катастрофа, а спокута — як вічна, невідворотна покута.

Специфіка гріха Марка полягає у його спрямованості проти родової сакральності – найвищої цінності українського етичного коду. Кровозміщення та вбивство матері і сестри виводять Марка за межі моралі, перетворюючи його на українського антигероя-Каїна, чий злочин є не просто порушенням релігійного закону, а знищенням основи буття. За переступ усіх моральних цінностей проклятий батьком, що піднявся зі світу мертвих, Марко приречений на безсмертя у вічних митарствах.

Унікальність спокути як фізичного тягаря: національно маркована складова спокути виражається у її тілесній, матеріалізованій формі. Голови вбитих кровних родичів у торбі функціонують як унікальний культурний код, що символізує фізичний, незмивний тягар сумління, якого не можна позбутися. Цей мотив підтверджує народне уявлення про те, що тяжкий гріх вимагає видимої, відчутної розплати.

Вигнання з родового простору: вічне блукання Марка є символом відмови Матері-Землі прийняти грішника. Це є найвищим проявом, за народними уявленнями, кари – злочин проти Роду веде до повного відлучення від рідного простору. Однак автор дає своєму герою найменший шанс на полегшення страждань, коли Марко проявляє милосердя, рятуючи від смерті козаків, та стає пліч-о-пліч із ними на захист рідної землі від ворогів.

Таким чином, роман «Марко Проклятий» Олекси Стороженка є непересічним унеском в українську та європейську літературу, пропонуючи самобутній філософсько-етичний погляд на проблему зла та його невідворотних наслідків через призму національного міфологічного коду.

Список використаних джерел:

1. Балушок В. Архаїчні витоки образу Марко Проклятий. *Слово і Час*. 1996. № 11–12. С. 73–76.
2. Владимірова В., Кириленко Н. Фольклорний мотив гріха-спокути в сучасній українській жіночій прозі (на матеріалі романів Марії Матіос, Люко

Дашвар, Олени Печорної, Валентини Мастерової). *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Філологія*, 2018, вип. 19. С. 34–40.

3. Донцов Д. Тип запорожця у О. Стороженка. *Дмитро Донцов. Правда прадідів великих*. Філадельфія : Видання Головної управи Організації оборони чотирьох свобод України, 1952. 96 с.

4. Єгорченко М. О. Мотив гріха в поезії Василя Стуса. *Наукові записки НаУКМА*. 2007. Т. 72 : Філологічні науки, С. 24–32.

5. Ільїнська Н. І. Етнокультурні коди міфологеми Агасвера в романі Олекси Стороженка «Марко Проклятий». *Південний архів*. 2025, № 100. С. 64–78.

6. Кононенко В. І. Мова у контексті культури. Монографія. Київ-Івано-Франківськ, 2008. 390 с.

7. Максимчук О. Покаянні мотиви у проповідях Антонія радивилівського. *Сіверянський літопис* 2022. № 5–6. С. 150–156.

8. Нахлік Є. Українська романтична проза 20–60 років ХІХ століття. Київ : Наукова думка. 1988. 244 с.

9. Пойда О. А. Олекса Стороженко: нарис життя і творчості. Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. 240 с.

10. Просалова В. А. Роман Олекси Стороженка «Марко Проклятий» на тлі готичної традиції» *Наукові записки Серія: Філологічні науки* Випуск. 3 (206), 2023. С. 121–127.

11. Савчук С. Культура вини. *Філософія права і загальна теорія права*. № 1–2, 2014. С. 442–451.

12. Словник української мови : в 11 т.; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

13. Стороженко О. Твори. В 4 т. Харків : Держвидав України, 1928–1929.

14. Решетуха С. «Марко Проклятий» — роман-експеримент (міфологічний аспект). *Слово і Час*. 2006. № 9. С. 34–39.

15. Швидка Н. В. Решетняк О. О. Вербалізація концепту гріх у біблійному й мовному дискурсах. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2021. Т. 32 (71), № 2, ч. 1. С. 77–82.

16. Щербачук Л. Семантичний простір концепту гріх як елемент духовного коду (на матеріалі української фразеології) *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 1. С. 504–508.

Referens:

1. Balushok V. Arkhaichni vytoky obrazu Marko Proklyaty. *Slovo i Chas*. 1996. №. 11–12. S. 73–76.

2. Vladymyrova V., Kyrylenko N. Folklornyi motiv hrikha-spokuty v suchasni ukrainskii zhinochii prozi (na materialy romaniv Marii Matios, Liuko Dashvar, Oleny Pechornoi, Valentyny Mastierovoi). *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Serii : Filolohiia*, 2018, vyp.19. S. 34–40.

3. Dontsov D. Typ zaporozhtsia u O. Storozhenka. Dmytro Dontsov. *Pravda pradiiv velykykh. Filadelfiia : Vydannia Holovnoi upravly Orhanizatsii oborony chotyrok svobod Ukrainy*, 1952 r. 96 s.

4. Iehorchenko M. O. Motiv hrikha v poezii Vasylia Stusa. *Naukovi zapysky NaUKMA*. 2007. T. 72 : Filolohichni nauky, S. 24–32.

5. Ilinska N. I. Etnokulturni kody mifolohemy Ahasvera v romani Oleksy Storozhenka «Marko Proklyaty». *Pivdennyi arkhiv*. 2025, № 100. S. 64–78.

6. Kononenko V. I. Mova u konteksti kultury. *Monohrafiia*. Kyiv-Ivano-Frankivsk, 2008. 390 s.

7. Maksymchuk O. Pokaianni motyvy u propovidiakh Antoniia radyvylovskoho. *Siverianskyi litopys* 2022. № 5–6. S. 50–156.

8. Nakhlik Ye. *Ukrainska romantychna proza 20–60 rokiv XIX stolittia*. Kyiv : Naukova dumka. 1988. 244 s.

9. Poida O. A. Oleksa Storozhenko: narys zhyttia i tvorchosti. *Vinnytsia : DP «Derzhavna kartohrafichna fabryka»*, 2008. 240 s.

10. Prosalova V. A. Roman Oleksy Storozhenka «Marko Proklyaty» na tli hotychnoi tradytsii» Naukovi zapysky Serii: Filolohichni nauky Vypusk. 3(206), 2023. S. 121–127.
11. Savchuk S. Kultura vyny. Filosofiia prava i zahalna teoriia prava. № 1–2, 2014. S. 442–451.
12. Slovyk ukrainskoi movy : v 11 t.; redkol. : I. K. Bilodid (holova) [ta in.]. Kyiv : Naukova dumka, 1970–1980.
13. Storozhenko O. Tvory. V 4 t. Kharkiv : Derzhvydav Ukrainy, 1928–1929.
14. Reshetukha S. «Marko Proklyaty» – roman-eksperyment (mifolohichni aspekt). Slovo i Chas. 2006. № 9. S. 34–39.
15. Shvydka N. V. Reshetniak O. O. Verbalizatsiia kontseptu hrikh u bibliinomu y movnomu dyskursakh. Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Serii : Filolohiia. Zhurnalistyka. 2021. T. 32 (71), № 2, ch. 1. S. 77–82.
16. Shcherbachuk L. Semantychnyi prostir kontseptu hrikh yak element dukhovnoho kodu (na materialy ukrainskoi frazeolohii) Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. 2012. № 1. S. 504–508.